

**A történeti
Szatmár vármegye
II.**

Kölcsey Társaság, 2018

A történeti Szatmár vármegye II.

Kölcsey Társaság, 2018

ISBN 978-963-89998-5-6

Szerkesztette

Reszler Gábor

Felelős kiadó

Jánosi Zoltán, a Kölcsey Társaság elnöke

Farkas Ernő

Munkatársak

Balogh Béla

Csorba Dávid

Domokos György

Fazekas Csaba

Lukács Olga

Mátyás-Rausch Petra

Mészáros Kálmán

Szilágyi László

Szőcs Péter Levente

Tóth Zoltán

Zsoldos Ildikó

*A kötet megírását és kiadását támogatták
Emberi Erőforrások Minisztériuma Nemzeti Együttműködési Alap
Nemzeti Kulturális Alap*

Lektorálta

Gecsényi Lajos

Nyomdai előkészítés: Teramed Comp Bt. Nyíregyháza

Készült az Grafit Nyomda R Kft. Nyomdájában

Nyíregyháza

Tartalom

<i>Előszó (Jánosi Zoltán)</i>	5
<i>Szerkesztői előszó (Reszler Gábor)</i>	7
<i>Szatmár vármegye a megosztottság évszázadaiban (16–17. század)</i>	
<i>Domokos György: Szatmár kora újkori erődítményének születéséről</i>	10
<i>Szőcs Péter Levente: Birtokok és birtokosaik Szatmárban a mohácsi vésztől a szatmári békéig</i>	38
<i>Mátyás-Rausch Petra: A szatmári bányavidék 16–17. századi története Gazdasági- és társadalomtörténeti áttekintés</i>	50
<i>Lukács Olga: A reformáció Szatmár vármegyében, a vallási tarkaság kialakulása (reformátusok, lutheránusok, katolikusok, görögkatolikusok és ortodox görögkeletiek)</i>	82
<i>Csorba Dávid: A kora újkori Szatmár irodalmi emlékei</i>	102
<i>Mészáros Kálmán: Gombástól Majtényig – A kuruc kor harcai Szatmár vármegyében (1670–1711)</i>	134
<i>Haza és haladás – Szatmár vármegye a 19. században</i>	
<i>Fazekas Csaba: Szatmár vármegye a reformkori országos politikában</i>	174
<i>Szilágyi László: Parlamentarizmus Szatmár vármegyében. Országgyűlési választók és képviselők a boldog békeidőkben (1867–1914)</i>	186
<i>Zsoldos Ildikó: Szatmár vármegye politikai élete a 19–20. század fordulóján</i>	270
<i>A századforduló politikai válságának vetülete Szatmár vármegyében</i>	270
<i>Zsoldos Ildikó: Szatmár vármegye és a Vécsey család</i>	302
<i>Települések, emberek és létfeltételek 2.</i>	
<i>Balogh Béla: Nagybánya város története</i>	316
<i>Tóth Zoltán: Népi építészet Szatmár vármegye nemzetiségi térségeiben</i>	374

A kötet megírását és kiadását támogatták

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti
Együttműködési
Alap

Nemzeti Kulturális Alap

Előszó

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye közéletét és kultúráját irányító vezető szakemberek kérésére a Kölcsey Társaság 2014-ben vállalkozott arra a feladatra, hogy elkészíteti és megjelenteti *A történeti Szatmár vármegye* monográfiáját, amely a legkorábbi időktől, a honfoglalástól a rendszerváltozásig követi nyomon és írja le a megye történetét, kitekintve geográfiai, gazdasági, kulturális, egyház- és vallástörténeti, etnikai, etnográfiai arculatának és más vonásainak történeti alakulására is. A vállalkozás újszerűségét többek között – és elsősorban – az adta, hogy ilyen átfogó szemléletű, a terület teljes történetét felmérő összegzés mindeddig még nem készült Trianon után részterületeiben más országhoz (vagy országokhoz) került magyarországi megyéről.

Az eddig megvalósult két kötet szerkesztésére a Kölcsey Társaság Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye e témát legalaposabban ismerő történészeit kérte fel. Az első kötetére Takács Pétert, a Debreceni Egyetem professor emeritusát, a Magyar Tudományos Akadémia doktorát, a másodikra pedig Reszler Gábort, a Nyíregyházi Egyetem nyugalmazott főiskolai tanárát, a Történettudományi és Filozófia Intézet Történettudományi Intézeti Tanszékének korábbi vezetőjét. Mindketten erős szálakkal kötődnek a megyéhez, itt élnek, a térség történetéről kiváló ismeretekkel rendelkeznek, kutatásaik számos ponton értelmezik Szatmár vármegye történetét vagy érintkeznek vele. Az első kötet 2016 decemberére, a második 2018 márciusára készült el.

A második kötet összeállítási és szerkesztési munkálatai során ugyanakkor egyre világosabbá vált, hogy az eredetileg négy-öt kötetre tervezett monográfiásorozat (az ötödik kötetet Szatmárnémeti városmonográfiájának megírása adta volna) az egyes részterületekre vonatkozó alap kutatások részlegessége vagy hiánya miatt teljes terjedelmében egyelőre nem valósítható meg. Az itt kézbe adott második kötet ezért (jórészt a 19. század időhatáráig jutva el) lezárja és összegzi is a megyetörténetről tudott legfontosabb ismereteket, abban a hitben, hogy a kívánt alapozó kutatások – a határ mindkét oldalán – néhány éven belül megszülethetnek, s a monográfia kötetei folytathatók lesznek. A két kötetben közreműködő magyarországi és romániai kutatók s más szakemberek munkáját megköszönve a Kölcsey Társaság azt a reményét fejezi ki, hogy e kötetek alapján egyre több fiatal kutató kap majd kedvet a hiányzó fejezetek megírásához.

A két monográfiakötet nem csupán több (s további belső periódusokra tagolható) történelmi időszakot mutat be, hanem az egyes írásokban – a lektori kontrollok szűrőjén keresztül is átsugározva – különböző történetírói szemléletek, közelítési optikák, morális és emocionális háttérvilágok is tükröződnek. A Kölcsey Társaság azt kívánja, hogy az új kutatásokban az a történetírói szemlélet érvényesüljön majd átfogóan s legerősebben, amely, Kölcsey szelleméhez méltón, a történelmi tények objektív feltárása, felmutatása és értelmezése mellett alapvetően segíti elő a korábbi történelmi Szatmár vármegye területén ma élő népek történelmi ismereteinek s önismeretének gazdagításán túl az együttélés pozitív perspektíváit is. Ahogyan erről – a 2015-ben szülőhelye, Szödémeter település díszpolgári címével kitüntetett – Kölcsey Ferenc az egyik legismertebb prózai munkájában, a *Parainesis*-ben üzen: „Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetetlen feltétele. Az emberiség egésze nem egyéb számtalan háznépre osztott nagy nemzetségnél, melynek mindegyik tagja rokonunk, s szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán tart számot.”

Nyíregyháza, 2018. március 30.

Jánosi Zoltán
a Kölcsey Társaság elnöke

Bevezető

A Magyarország vármegyei és városai sorozatban 1908-ban jelent meg a Borovszky Samu által szerkesztett Szatmár vármegye és Szatmárnémeti című kötet, amely a mai napig sok használható ismeretet nyújt mindazoknak, akik a megye múltja iránt érdeklődnek. A trianoni határok megvonása után Szatmár-Bereg-Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyéről két monografikus feldolgozás született. Az 1932-ben napvilágot látott, Szatmár és Bereg vármegye fejlődése és kortörténete című kötetet Dömjén Miklós, az 1939-ben Szatmár, Ugocsa és Bereg K. E. E. vármegyék címmel megjelent könyvet Fábián Sándor szerkesztette. Szatmár vármegye 1848 előtti múltjáról tájékozódhatunk az 1980-as évek derekán napvilágot látott Szabolcs-Szatmár megye műemlékei című kétkötetes munka bevezető tanulmányaiból. A közigazgatás átszervezésével 1950-ben létrejött Szabolcs-Szatmárról szóló átfogó munka megjelentetése hosszan érlelődött, és csak 1993-ban, illetve 1998-ban készült el a Történelem és kultúra, valamint a Társadalom és gazdaság címet viselő két kötet. A mű elsőrendűen az 1990 után immár Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nevet viselő közigazgatási egységhez tartozó terület történetének, társadalmi, gazdasági viszonyainak feldolgozását vállalta fel, noha az első világháború előtti évszázadok történéseinek feltárásánál a tanulmányok készítői törekedtek a teljes történelmi megyék bemutatására is.

Szatmár megye történetének kutatása az utóbbi évtizedekben is folytatódott. A legújabb eredményeket összefoglaló első kötet A történelmi Szatmár vármegye címmel 2016-ban jelent meg, és áttekintést ad a törvényhatóság természetföldrajzi viszonyairól, a honfoglalás és az államalapítás időszakáról, az egyházszerzéséről, valamint – a városok kivételével – valamennyi szatmári település történetéről a 18. századig. A jelen kötet három fejezetében tizenkét tanulmány található. A mohácsi csatavesztés Szatmár vármegyei következményeiről szóló értekezések nyitják a sort a *Szatmár vármegye a megosztottság évszázadaiban (16–17. század)* című fejezetben. 1526-ban Szapolyai (I.) János király vagy I. Ferdinánd hűségére esküdtek fel a megyében élő, oda kötődő birtokos nemesek, akiket azután elkötelezettségéből, máskor számításból hol az egyik, hol a másik uralkodó oldalán találunk. A vészterhes idők következtében a nyugat-dunántúli és felvidéki területekre szűkült Magyar Királyság határvidékén Szatmár vármegye a politikai–katonai helyzet nagyfokú változékonyságában felértékelődött. Stratégiaiilag fontossá vált a szatmári vár, ami a felső-magyarországi főkapitányság része, sőt az annak keretében létrehozott tiszántúli főkapitányság központja lett. Az erősségnek a 16. század utolsó harmadától már háromirányú fenyegetettséggel kellett szembenéznie. Fontosságához mérten hozzáálltak a végvár olasz várépítészeti megoldásokra alapozott korszerűsítéséhez. A tervek-ről, a 16. századi várépítési munkálatok történetéről szól a kötet első tanulmánya. A Szatmárban birtokkal rendelkező nemesek helyzetének bemutatását a következő értekezésben találja az olvasó. Választ lel arra, hogyan alakultak a vármegyében a késő középkori, kora újkori birtokviszonyok, melyek voltak helyben a legnagyobb birtokos családok.

Különleges jelentősége volt a nagybányai bányavidéknek, amelynek irányítása a bányakamarához tartozott. Ezért nem hiányozhat a kötetből a tágabb szatmári bányavidék 16–17. századi gazdaság- és társadalomtörténete. Világos képet kapunk arról, milyen helyet foglaltak el a szatmári bányavárosok a magyarországi városhálózatban, milyen volt a várost irányító elit összetétele, a városlakók társadalma. A megosztottság évszázadai magukban hordozták a vallási megújulás történéseit, a reformáció szatmári térhódítását. A vallási tarkaság kialakulásának nyomon követése módot ad a tolerancia és intolerancia megnyilvánulásainak tanulmányozására, a világi hatóságok pártatlan állásfoglalásának vizsgálatára. A kötet következő tanulmányából kiderül, hogy ezt a szellemiséget táplálta, erősítette a kora újkori Szatmárhoz kötődő, ott alkotó írók, költők hagyatéka, szellemi öröksége, amelyik egyben maradandóan gazdagította a magyar irodalmat. A kuruc mozgalomnak bőséges a szakirodalma, ugyanakkor számos tárgyi tévedés, pontatlanság búvik meg a könyvek, tanulmányok lapjain. Az első fejezet záró tanulmánya az 1670 és 1711 közötti időszak nagy terjedelmű publikált forrásanyagából, a kiterjedt régebbi és újabb szakirodalomból, valamint a kiadatlan levéltári dokumentumokból építkezve átfogó értékelést nyújt a megyéhez földrajzilag kötődő eseményekről, és segít tisztázni azokat a téves megállapításokat is, melyeket a korszakkal foglalkozók kritikátlanul átvettek, továbbéltettek.

A Haza és haladás – Szatmár vármegye a 19. században című második fejezet első tanulmánya a reformkor sok vonatkozásban alaposan feltárt megyebeli nekigyürkőzéseiről, a megújulás és változatlanság híveinek küzdelméről szóló tömör összefoglalás, míg a másik három értekezés már a dualizmus válságba torkolló évtizedeibe kalauzol el. Az 1867 utáni parlamenti választások elemzésével többek között választ talál az olvasó arra, a választók számának alakulása miként tükrözte a társadalmi és gazdasági változásokat, hogy milyen nemzetiségi, vallási, társadalmi háttere volt a vármegyében a pártoknak, politikusoknak és összességében milyen politikai közhangulat jellemezte a „boldog békeidők” szatmári mindennapjait. Igazolják a tanulmányok, hogy a Szatmárban élők a 19. század folyamán időről időre az országos politika formálóivá, előmozdítóivá váltak. Így például a radikális hangvételű szatmári 12 pont összeállításával vagy az 1890-es években Wekerle Sándor egyházpolitikai reformtörekvéseinek támogatójaként. A következő értekezés a 19–20. század fordulóján válsággal küzdött dualista rendszer Szatmár vármegyei történetét világítja meg, míg a fejezet végén található írás a Habsburgokhoz lojális báró Vécsey család közéleti szerepvállalását, gazdasági és társadalmi helyzetét tárja az olvasó elé.

A történelmi Szatmár vármegye köteteinek megálmodói szándékoltan be kívánták mutatni a megyében élők természethez fűződő viszonyát, a táj és az emberek kapcsolatát, a létfeltételek változását. Az első kötetben ezt a törekvést szolgálta a természeti adottságok mélyreható vizsgálata és a lakosok életvitelének elemzése. Ennek a könyvnek *Települések, emberek és létfeltételek* zárófejezetében Nagybánya várostörténete jelenik meg mintegy bevezetve a többi szatmári város és mezőváros históriájának jövőbeni összefoglalását. A kötet végén található néprajzi dolgozatból megismerhetők Szatmár vármegye nemzetiségi térségeinek népi építészeti jellemzői.

A tanulmányokban a helynevek a napjainkban elfogadott és érvényes névalakkal jelennek meg. A történelmi családneveket a szakirodalomban általánosan elfogadott és a közgyűjtemények, intézmények nevében található formában használjuk. Így többek között a Báthory helyett a Báthori, a Balassi Menyhárt helyett a Balassa Menyhért változatnál maradtunk. Végezetül a szerkesztő ezúton is megköszöni a szerzőtársaknak a közös alkotómunkát. Köszönetet mond mindazoknak, akik munkájában segítettek, így a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár munkatársainak és a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár Helytörténeti gyűjteményében dolgozóknak.

Reszler Gábor

Szócs Péter Levente

Birtokok és birtokosaik Szatmárban a mohácsi vésztől a szatmári békéig (Vázlat)

Helyzetkép 1549-ből a rovásadó összeírás alapján

A Mohács utáni évtizedek birtokviszonyairól a megye 1549-ben felvett rovásadó-összeírása tájékoztat.¹ Az összeírásokat feldolgozó Maksay Ferenc az adólajstromok megyénkénti adatait két, településenként és birtokosonként rendezett táblázatba foglalta, és ez alapján vont le egyes megyékre vonatkozó következtetéseket, majd ezeket országos szinten is összesítette. Szatmár birtokviszonyainak vonatkozásában Maksay behatóbb ismeretekkel is rendelkezett megyénk középkori monográfiájának szerzőjeként. A 16. század közepi állapotokat érdemes összevetni a vármegye késő középkori birtokszerkezetére vonatkozó adatokkal, mint olyan kiindulóponttal, amelyhez képest értelmezhetőek a Mohács utáni változások. A megye birtokaira és birtokosaira vonatkozó adatokat elsőként, de minden áttekintés és összegzés nélkül, Szirmay Antal vármegye leírása adott.² Így a késő középkori viszonyok megismeréséhez az akkor elérhető források összegyűjtésével és kritikájával Csánki Dezső történelmi földrajza nyújt kiindulást.³

E monumentális munka eredményeit veszik át az alig több mint száz éve megjelent vármegye monográfia vonatkozó részei,⁴ Csánki adatait bővíti és részben módosítja Maksay már említett monográfiája,⁵ valamint ezeken az adatokon alapulnak a későbbi összefoglalások, legutóbb Németh Péteré e monográfiásorozat első kötetében,⁶ természetesen az újabb és újabb kutatási eredmények beépítésével. Az összképet lényeges adatokkal, a késő középkori összeírások eredményeivel egészíti ki Engel Pál, hasznosítva a digitális adatbázis és a térképes ábrázolás előnyeit is.⁷

---

¹ Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. kötet. Szerk. és bevezető tanulmány Maksay Ferenc. Budapest 1990. Szatmár megyére: 715–754.

² Szirmay Antal: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete. I–II. Buda 1809–1810. E munka sok esetben – természetesen adatait megfelelő kritikával kezelve – mindmáig megkerülhetetlen a középkor utáni korszakok tárgyalásakor.

³ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet. Budapest 1890. 461–502.

⁴ Bagossy Bertalan – Domahidy István: Szatmár vármegye története. In: Szatmár Vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Szerk. Borovszky Samu. Budapest é. n. [1908]. A birtokviszonyokra vonatkozó rész: 426–431. Lásd még a megye birtokviszonyairól: Gorzó Bertalan: Szatmár vármegye nemes családjai. Uo. 572–578.

⁵ Maksay Ferenc: A középkori Szatmár megye. Budapest 1940.

⁶ Németh Péter: Szatmár vármegye a középkorban. In: A történelmi Szatmár megye. I. Szerk. Takács Péter. Nyíregyháza 2016. 131–154. Lásd még, a későbbi korszakra is használható adatokkal: Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. Nyíregyháza 2008.

⁷ Engel Pál: Magyarország a középkor végén: digitális térkép és adatbázis. CD-ROM. Budapest 2001.

Az említett munkákból kirajzolódik a megye késő középkori birtokviszonyainak részletes képe. Eszerint a középkor végén Szatmár vármegye keleti harmadának túlnyomó részén két nagyterjedésű uradalom feküdt. A Szamostól délre a Drágfiak csaknem 100 települést egybefogó *Bükkaljai uradalma* húzódott, amelyhez keleten, már Közép-Szolnokban, ugyancsak a család birtokában található hatalmas kővári és szilágycsehi uradalmak csatlakoztak. E hatalmas uradalom központja előbb Bélteken volt, majd később Erdődre került, ahol 1487-ben felépült a család fő-rezidenciájául szolgáló vár is.⁸

A Szamostól északra feküdt az egész Avast és a Szamos mente jó részét magába foglaló *Meggyesaljai uradalom*, mintegy félszáz településsel. Régi birtokosa, a Pok nembéli Meggyesaljai Móric család 1492-ben kihalt fiágon, ez után az örökségért több évtizedes vetélkedés indult meg, mivel arra a Drágfiak, az ecsedi Báthoriak, a Perényiek, valamint a kisebb birtokos Kusalyi Jakcsok és a szaniszlófi (somlyói) Báthoriak is igényt tartottak különféle jogcímenek. A szövevényes zálogosítási ügyek, örökösödési szerződések és a rokon kapcsolatok miatt, de leginkább az előbb megnevezett, az örökségben érdekelt családok birtokszerzési vágya miatt az ügyben a király sem tudta érvényesíteni háramlási jogát. Végül 1520-ban, Werbőczy István királyi személynök közvetítésével a két Báthori ág és a Drágfiak kiegyeztek, a Kusalyi Jakcsokat már korábban máshol kárpótolták visszalépésükért, míg a Perényiekkel az örökséggel kapcsolatos peres ügyek még évekig elhúzódtak. A 16. század közepén az egykori meggyesaljai uradalomból nagyjából 1/3–1/3 jutott a Perényieknek, az ecsedi Báthoriaknak és harmadikként a család szaniszlófi (somlyói) ágának, míg a Drágfiaknak végül kisebb rész jutott (Sárköz teljesen és néhány jobbágytelek Avasújvárosban).⁹ Az örökség ilyen megosztása a Perényieket és a Báthoriak másik ágát is jelentősebb birtokokhoz juttatta a megyében és ennek révén, a Mohács utáni évtizedekben a két család tagjai fontos szerepet játszottak a megyét érintő ügyekben.

A két nagy uradalom közé ékelődött Nagybánya (Asszonypataka) és a környékbeli bányavidék, ami – a 15. század első felének kivételével – királyi birtok maradt.¹⁰ A Mohács előtti és utáni évtizedben e birtokokon lényegében a kamaraispánok, majd később a bányák bérlőinek hatalma érvényesült annak ellenére, hogy Nagybánya kiterjedt városi kiváltságokkal rendelkezett és kőből épült, tornyos fal körítette a települést – a megyében egyedülként. Nagybánya és Felsőbánya kiváltságolt városok mellett az itteni uradalomhoz még 14 település tartozott, amelyek többnyire a bánya, illetve a pénzverő kamara közvetlen alárendeltségében volt. Nagybánya és környéke a többi erdélyi és kelet-magyarországi részekkel 1551-ben került Ferdinánd király uralma alá, de csak rövid időszakokra, mert 1570-ig kétszer is elfoglalták az erdélyiek (1564-ben és 1567-ben).

A megye két legjelentősebb városa, Szatmár és Némethi némileg hasonló pályát futott be. Még a 15. század elején királyi birtokból magánkézre jutottak és rövid megszakítással földesúri tulajdonban maradtak: Mátyás király 1462-ben Szapolyai Imrénének és testvéreinek adományozta.¹¹ A két városnak is királyi kiváltságlevelei voltak, jelentős gazdasági és jogi szabadságokkal, de mégis, a földesúri függésben élő mezővárosok sorába tartoztak.

---

⁸ A Drágfi családról legújabbán lásd C. Tóth Norbert: Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. A család vázlatos története 1365–1424 között. In: A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század). Szerk.: Hegyi Géza és W. Kovács András. Kolozsvár 2012. 135–167. (A család leszármazási táblázatával); Horváth Richárd: A békési Drágfiak és a királyi udvar kapcsolata a Hunyadiak korában. Uo. 167–212; Neumann Tibor: Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején. Uo. 213–234. A vár történetére lásd Cetatea Arud. Repere istorice și arheologice. Erdőd vára. Történeti és régészeti adatok. Arud fortress. Historical and archaeological data. Szerk. Daniela Marcu-Istrate. Cluj Napoca 2015. 15–33.

⁹ A Móroc örökség és a Meggyesaljai uradalom felosztásáról lásd Neumann Tibor: Werbőczy István 1520. évi utazásai Szatmár megyében. A somlyói Bátoriak és a Móroc-örökség. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle. (2006) 3. sz. 290–304.

¹⁰ Schönherr Gyula: Nagybánya sz. kir. Bányaváros monográfiája (töredék). In: Schönherr Gyula dr. emlékezete. Szerk. Morvay Győző. Budapest 1910. 354–414. Lásd továbbá Móricz Zsigmond: Nagybánya. In: Szatmár Vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Szerk. Borovszky Samu. Budapest é. n. [1908] 195–219.

¹¹ Horváth Richárd: Szatmár és a Szapolyaiak. In: Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 345–356.

Szapolyai János az öröklés révén birtokába jutott Szamár és Németi mezővárosokat, valamint a hozzátartozó két falut röviddel koronázása után, még 1526 végén somlyói Báthori Istvánnak (erdélyi vajda, a majdani lengyel király apja) és testvérének, Bertalannak adományozta. Uralmuk nem volt zavartalan a két párt harcai és a gyorsan változó erőviszonyok miatt. A két város gyakran cserélt gazdát, végül a Báthoriak 1565-ben veszítették el végleg, amikor a megye ismét – immár tartósan – királyi ellenőrzés alá került, megépült a végvár vonal sarokpontjának számító Szatmári vár, és ellátására kiterjedt uradalmat hoztak létre. Ez nemcsak a megye életében jelent új szakaszt, hanem a birtokszerkezet szempontjából is jelentős változást jelentett.

A megye nyugati, nyírségi részein a Báthoriak ecsedi ágának Szabolcsból áthúzódó birtokai feküdtek. A 15. század végére a névadó nemzetségi birtokközpont, (Nyír-)Bátor mellett a család reprezentatív rezidenciájává vált a Báthori András által 1492-ben (Nagy-)Ecseden épített vár. A bátori és az ecsedi uradalmakhoz 16 szatmári település tartozott, de az uradalmak jelentős része áthúzódott a szomszédos Szabolcsba. Az Ecsedi-láptól keletre és nyugatra, a megye központi részén is feküdtek jelentős családi birtokok, részben a Gutkeled nemzetség ősi öröksége, melyeket újabb szerzemények egészítettek ki. Így a Majtény körüli uradalomhoz mintegy 10 település tartozott részben vagy egészben: Gilvács, Piskárkos, (Kraszna-)Terebes, (Szamos-)Dob, Kraszna-Szentmiklós stb. A Szamos és Tisza között, ugyancsak az ősi Gutkeled birtokokból szervezett 13 település alkotta uradalom volt a család kezén Fehérgyarmat központtal, míg Szatmár közelében négy település volt az ecsedi Báthoriak biroka: Ombód, Amac, Pettyén és Zsadyán.

A fentebbiek összefoglalásaként látható, hogy a középkor végén a megye csaknem fele három nagy uradalomhoz tartozott, és e területek négy főnemes család (a két Báthori ág, a Drágfiak és a Perényiek) kezén voltak.

A 16. századi helyzet közepén a rovásadó összeírás még nagyrészt a késő középkori állapotot rögzíti, az örökléssel és a már jelzett néhány más változással együtt.¹² Eszerint 1549-ben a megye legtöbb portáját, szám szerint 662-t, ecsedi Báthori András bírta, amelyek – ahogy említettük – az Ecsedi és a Meggyesaljai uradalmakban, valamint a régi Gutkeled birtokokon feküdtek. Somlyói Báthori András kezén 442 porta volt, amelyből Szatmár és Németi városokban 175–175 porta volt,¹³ míg a fennmaradó 92 porta a Meggyesaljai uradalomhoz tartozott. A szaniszlófi–somlyói Báthoriak öröksége révén a meggyesaljai uradalom további 115 portája Báthori Imre és Báthori Farkas kezén volt. Ugyanebben az uradalomban Perényi Ferenc és Perényi János birtokában mintegy 250 porta volt, a megyében ezen kívül Perényi János bírt még tucatnyi portát a Túr alsó folyásánál fekvő falvakban (Csécse, Cseke, Túristvándi, Milota stb.) a család régi ugocsai birtokainak szomszédságában. A megye harmadik legnagyobb birtokosa Drágfi Gáspár már elhunyt (1545) a rovásadó összeírásakor.

Szatmár megyében fekvő, 359 portát kitevő birtokait özvegye, somlyói Báthori Anna nevén írták össze. Ezek zöme az Erdődi uradalomban, kisebb részük a Meggyesaljai uradalomból jutott részeként feküdt. Drágfi Gáspár két fia közül János még apja életében elhunyt (1544), míg György néhány évvel később, 1555-ben halálozott el és benne a család fiágon kihalt. A birtokokat rövid ideig az özvegy második férje, ecsedi Bátori György kezelte, de 1565-től az egykori Drágfi javakat az újonnan szervezett Szatmári uradalomba olvasztották. Az ebben az évben zajló harcok – különösen Erdőd ostroma során –, a család ősi fészke, valamint a település templomában található temetkezőhelyük is elpusztult, így emléküket nem őrizte meg semmi, csak a romosan hagyott vár egykori birtokuk központjában.

---

¹² A rovásadó adatait Maksay Ferenc feldolgozása alapján használom. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén i. m. Az olvasó az adatokat a település vagy a birtokos neve alapján könnyen visszakeresheti, így a továbbiakban, külön nem hivatkozom rájuk.

¹³ Maksay Ferenc jelzi, hogy a két város portaszáma inkább egy globális szám a fizetendő adó mértékére utalva, ellentétben a többi településsel, ahol a portaszám a telkek és a jobbágyok számának függvénye. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén i. m. 717.

A megye nevezett nagybirtokosai az ország főnemesei vagy másképpen bárói közé számítottak, és országos tisztségeket viseltek, így gazdasági és politikai szerepük jóval meghaladta a megyei szintet.¹⁴ Helyi súlyukat a megye birtokszerkezetének sajátossága is erősítette, ugyanis csekély volt a királyi és az egyházi birtokállomány. Mint láthattuk, elvileg uralkodói kézen volt Nagybánya és a körülötte levő bányavidék, de a rovásadó összeírásakor e vidék az erdélyi fejedelemséghez tartozott, így hiányzik a megyei adatokból. Ekkor az egyházi birtokosok közül a váradi káptalan bírt 33 portát a Szamos és a Túr köz négy helységében (Gyügye, Hermánszeg, Jánk és Túrricse). Rajta kívül (Szatmár-)Görbedet birtokolta az aranyosmeggyesi püspöki vikárius – bizonyára nem királyi adomány révén, hanem a meggyesaljai uradalomból kiszakítva kapta ezt a helységet, mint az egri püspökség enklávénak előjárója. Néhány portát bírtak még az ispotályosok, a szentjobbi monostor és a tisztabereki pálosok.

A nagy uradalmak és főnemesei birtokosaik számbavétele után fordítsuk figyelmünket a kisebb birtokkal rendelkező nemesi családokra. Zömükre jellemző, hogy ősi nemzetségi örökségen osztoztak, és Szatmár megyén kívüli birtokaik nem voltak számottevőek. A megye délnyugati részén egy tömbben feküdtek a Kaplony nemzetségből származó rokon családok,¹⁵ a Károlyiak, a Vetésiek és a Bagosiak birtokai. Viszont, a tekintélyes terjedelmű, 15 települést felölelő örökség, amelyhez a Szamoshat falvaiban bírt részek is járultak, igen kis részekre aprózódott a családtagok között tett osztályok miatt. Az 1549-es összeírásban a három család mindegyikénél 7–7 birtokost írtak össze, közülük egyedül Károlyi Péter bírt 100 portával, míg a többiek része ennél jóval kisebb volt.¹⁶ Ekkor, a 16. század közepén mondhatni még semmi jel nem utal a Károlyiak egy generációval később induló fényes karrierjére.

A Szamos mentén több család többé-kevésbé elaprózódott ősi nemzetségi birtokai fekdtek. Csengertől Mátészalkáig, valamint a Szamos–Tisza közén húzódott a Káta nemből származó Csaholyiak mintegy 30 egész települést vagy részbirtokot felölelő öröksége. A rovásadó jegyzék még feltünteti a család utolsó férfitagját Csaholyi Ferencet (1570-ben hunyt el), a birtokok több része ekkor már két özvegy (özv. Csaholyi Miklósné és özv. Csaholyi Péterné) és a Csaholyi lányokkal házasságot kötött Litterátus Máté és Melith György kezén volt, más részük oldalági rokonság vagy királyi adomány révén Bornemissza Boldizsárra, illetve Pekri Mikósra és Pálra szálltak. Az örökösök közül Melith György leszármazottai, a brebiri Melithek játszottak fontos szerepet a megye közéletében a 17. század folyamán.

Az ugyancsak a Káta nemzetségből leszármazó Lázári, Csarnavodai és a Surányi családok Németitől északra birtokoltak mintegy tíz települést egészen vagy részben, köztük (Pusztá-)Darócot, Lázárit, Homokot, Sárt stb. E családok a 16. század elejére kihaltak fiágon, birtokaik nagyobb része, a rovásadó összeírásakor Anarcsy Péter kezén voltak (25 porta Homokon, Lázáriban és Pusztadarócon).

A Káta nemből származó családok birtokai közé ékelődve fekdtek a Zsidó nemből származó szántói Becsky család birtokai. 1549-ben szántói Becsky István 91 portát bírt Nagy- és Kispeslén, Nagygécen és Komlódtótfaluban. A Túr és a Tisza mentén, de a Szamoshaton is a Sente-Mágócs nemből származó Kölcsey és Kende családok bírtak részben vagy egészen 10 helységet. A rovásadó összeírásakor a Kölcseyek 32 portányi birtoka egyetlen kézen (Kölcsey Ferenc) összpontosult, míg a Kendék 48 portányi birtoka hat részre oszlott.

---

¹⁴ A megyében bírtak még néhány portát kitevő csekély részeket más nagybirtokos családok tagjai, de a meghatározó birtokaik a megyén kívül estek, így Szatmár megyét érintő szerepük sem jelentős. Így például Kállai János, valamint Várdai Mihály és János. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén i. m. 716.

¹⁵ A nemes családok leszármazására és a köztük lévő rokonságokra lásd *Engel Pál: Középkori magyar genealógia. Magyar középkori adattár.* CD-ROM. Budapest 2001. Az olvasó az egyes családok őseit a nemzetségnév és az ágakra rendezett táblázatokban találhatja meg, a továbbiakban külön hivatkozás nélkül is Engel Pál adatait használom.

¹⁶ A Kaplony nemzetség ősi birtokainak számító Csomaköz, Kaplony, Sár, Vada és Nagykolcs településeken a rovásadó-összeírás egy bizonyos Bács megyei Benedeket tüntet fel részbirtokosként, ám összességében jelentősnek számító, 29 portányi birtokkal. Pontosan nem világos birtoklásának jogcíme, talán beházasodott. Személyéről, sem későbbi leszármazottairól nincs tudomásunk.

A Gutkeled nemzetségből származó Rozsályi Kunok ugyancsak a Szamos–Tisza közén, Rozsály és Fehérgyarmat körül 18 helységet birtokoltak részben vagy egészben. A család 118 portát kitevő birtokállománya 1549-ben öt kézen oszlott meg.

A szerényebb vagyonú nemes családok jellemzően egy településen birtokoltak, és sokszor nevüket is a birtokolt településről kapták. Közülük a kiemelkedőbb családok tagjai gyakran viseltek vármegyei tisztségeket. Az 1549-es összeírás alapján a következők említhetők: Berendy (Szamosberend), Bogáthy (Szatmárcseke, Érendréd), Császáry (Nyírcsászári), Dányáni (így!) (Cégénydányád, Penyige), Darahy (Szamosdara), Dengeleghy (Érdengeleg), Dersy (Nyírderzs), Domahidy (Érendréd), Egry (Egri), Filpessy (Fülpös, Fülpös-Daróc, Kis- és Magyar), Gencsy (Gencs), Ibrányi (Nyírderzs, Hodász, Kántorjánosi), Irinyi (Irin, Portelek), Kereky (Nyírmada), Mikolay (Mikola, Szárazberek), Pathó (Szamosberend, Kóród, Magasmart/Patóháza), Rápolthy (Rápol, Ökörítő, Tyukod), Ráthonyi (Adorján), Reszegey (Reszege), Szennyesi (Szennyes/Nyírlugos), Szepessy (Portelek, Rohod), Tunyogi (Györtelek, Kocsord, Nyírmeggyes, Tunyog, Angyalos stb.), Tyukodi (Tyukod), Újlaky (Sárközújlak) és Uray (Ura). A legszegényebb, egytelkes nemesek a Szamoshát falvaiban éltek, közülük a legtöbben, fálvanként csaknem 20 nemes család, Tyukodon, Gencsen, Zsarolyánon és Jármin lakott.

Összegzésül, Maksay kimutatása szerint a megye birtokállományának mintegy fele, 49,1%-a 100 portánál nagyobb birtok volt. A 10 és 100 porta közötti birtokok aránya 35,3%-ot tett ki, míg a 10 portánál kisebb birtokoké 15,6%-ot. A birtokmegoszlás arányai hasonlóak voltak, mint Szabolcsban, viszont lényegesen különbözött a többi szomszédos vármegyétől: Biharban a püspöki uradalom miatt a nagybirtok aránya 70% feletti volt, ahogy Közép-Szolnokban is magas – 58,1% – ez az arány a Drágfi és a somlyói Báthoriak uradalmi miatt. Krasznában, Ugocsában és Máramarosban alacsonyabb volt a nagybirtok aránya, a középbirtokoké viszont nagyjából azonos szintet ért el, egyedül Kraszna ugrik ki a 44,1%-os aránnyal. A kis birtokok aránya értelem szerűen Biharban volt a legalacsonyabb (6,8%) és Máramarosban, a helyi sajátos történelmi gyökerek miatt a legmagasabb (42,4%). Ha hozzávesszük mindezekhez, hogy Szatmárból hiányzott a királyi és az egyházi birtok, arra a következtetésre jutunk, hogy megyénkben a birtokos társadalom kicsiben leképezte az egész nemesi rend keresztmetszetét: jelen volt a főnemesi rangú, országos szerepet betöltő mágnásoktól a legszegényebb egytelkes nemesekig minden réteg. Ez egyben megyénkbe hozta a nemesi társadalom belső – elsősorban szociális, de családi és politikai természetű – feszültségeit, de lehetőséget is adott a pozíciószerezésre és vagyongyarápításra. A környékbeli főnemesek familiárisaiként a legszegényebbek is hamar a felemelkedés útjára léphettek. Ebben, a századok óta kialakult és fennmaradt társadalmi és birtokszerkezetben hozott gyökeres változást a Szatmári vár megépítése és a hozzá tartozó uradalom megszervezése.

A Szatmári váruradalom

A Szatmári vár 1565-ben kezdődő építésének okait és körülményeit Domokos György mutatja be alapos tanulmányában jelen kötet lapjain. Itt csak annyit szükséges felidézni, hogy Szatmár vára a török elleni végvárvonal sarokelemeként épült, egyszerre a török és az erdélyiek ellen. A vár erődítéseinek terve, a helyszín kiválasztása már a kor legmodernebb katonai újításainak szellemében született, elsősorban Lazarus von Schwendi lovag, fő-hadparancsnoknak köszönhetően.¹⁷ A vár ellátására szervezett uradalom is a Habsburg országrészben az 1540-es években megindult pénzügyi és kamarai igazgatási reformok eredményét tükrözte.¹⁸

---

¹⁷ Lásd Domokos György említett tanulmányát jelen kötet lapjain a korábbi irodalommal.

¹⁸ A szatmári váruradalom megszervezésének körülményeire, a gazdálkodás 16. századi menetére, a kérdésre vonatkozó korábbi irodalommal *Kenyeres István*: *Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban*. Budapest 2008. 289–294., 507–521.

Az uradalmat újonnan, mesterségesen hozták létre a Szepesi Kamara igazgatása alatt, és mintegy az új gazdálkodás és pénzügyi igazgatás modell értékű példájának tekinthető.

Az különösebb szakértelem nélkül is világos lehetett, hogy a fontos stratégiai szerepet ellátó szatmári vár jelentős létszámú helyőrségének élelmezésére, a szükséges hadianyagok beszerzésére, a védművek megépítésére és karbantartására, nem elég a két kiváltságolt város, Szatmár és Németi, valamint tartozékainak jövedelme.

Így az ország más fontos végvárainak – Eger, Gyula, Szigetvár és később Tokaj – példájára, Szatmár várának ellátására is egy nagy kiterjedésű uradalmat szerveztek. Ez a rendszer fedezni tudta, legalább részben, a kiépülő hosszú végvárvonal költségeit, és ezért egyre több birtok került kamarai kezelésbe csere, pénzváltás vagy háramlás útján. Ez utóbbi esetben, az ország szokásjoga szerint, a magvaszakadt családok uralkodóra háramlott birtokait tovább kellett volna adományozni, de a török veszély miatt e szokásjog felfüggesztése nem ütközött a rendek ellenállásába.

Szatmár esetében, 1566-ban, Schwendi kezdeményezésére egy kamarai bizottság írta össze azokat a javakat és jövedelmeket, amelyekkel az újonnan elfoglalt országrészben különböző jogcímen a kincstár bírt, és amiket a várhoz csatolhattak. Így a somlyói Báthoriaktól elvett Szatmár és Németi városok, valamint tartozékai mellett a fiágon kihalt Drágfiak javait írták össze, köztük az erdődi, a (Szilágy-)csehi és a kövári uradalmat.¹⁹ Ezekhez társult a Szabolcs megyei (Tisza-)szentmárton, Nagybánya (Asszonypataka) és Felsőbánya összeírása a hozzátartozó településekkel, valamint az erdélyi püspök tasnádi uradalma és dézsmajövedelmeinek számbavétele.²⁰ A váruradalom gazdasági irányítását a kamara által kinevezett udvarbíró (provisor) látta el, akinek – más uradalmaktól eltérően, de a végvárakban szokásos rend szerint – a kamara instrukcióit is figyelembe véve, de a vár katonai parancsnoka, a főkapitány utasításai szerint kellett eljárjon. Az első udvarbíró, Zeleméry Miklós uradalmi utasítását még az összeírást végző kamarai bizottság állította ki 1566. április 25-én Ungváron.²¹ Az udvarbíró mellett a várőrség ellátását az élésmester intézte, tevékenységüket a kamara által kiküldött uradalmi ellenőr felügyelte.²²

Az 1566-ban összeírt birtokokból nem mindegyiket rendelték a Szatmári várhoz. A szentmártoni uradalom ingyenmunkáját 1566-ban még a szatmári és kövári várakhoz számították, de aztán az egész uradalom újra magánkézre került.²³ Kövár őrségét és kapitányát ugyan a szatmári főkapitány parancsnoksága alá osztották be, de a gazdálkodást önállóan irányította egy ide kinevezett udvarbíró, az itteni élésmestert viszont a szatmári élésmester küldte ki.

---

¹⁹ A bizottság jelentéséhez csatolt összeírások 1566. április 20-án keltek, egykorú másolatuk a MNL OL E 156 (Urbáriumok és összeírások) fondban található, Fasc. 101. no. 45. (Kövár), no. 46. (Erdőd), no. 47. (Szilágycseh), no. 49 (Szatmár és Németi), no. 50. (Szentmárton). Digitális változatuk: <https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/> letöltés 2017. okt. 19. A váruradalom összeírásainak igen gazdag sorozatát a vármegyei monográfia is hasznosította: *Bagossy B. – Domahidy I.: Szatmár vármegye története i. m. 188–198. A kövári uradalomra vonatkozó összeírás kiadása: Makkai László: Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején. Kolozsvár 1944. 54–92. Ezt és a többi ekkor született összeírást feldolgozta David Prodan: Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea. Vol. II. București 1968. 173–556.*

²⁰ Uo. Fasc. 101. No. 44 (Nagybánya és Felsőbánya) és no. 48 (Tasnád). A nagybányai összeírás kiadása: Urbáriumok. XVI–XVII. század. Szerk. és bev. tan. Maksay Ferenc. Budapest 1959. 619–625.

²¹ Az uradalom igazgatására *Kenyeres I.: Uradalmak és végvárak i. m. 291–293. Zeleméry udvarbíró részére kiadott uradalmi utasítás szövegének kiadása: XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére. Szerk. és bev. írta: Kenyeres István. Budapest 2002. II. köt. 564–586. Ugyanitt egy későbbi udvarbírói utasítás is 1575-ből: 586–600.*

²² Az élésmesterre: *Kenyeres I.: Uradalmak és végvárak i. m. 156–160. Az ellenőre: uo. 293–294. Az élésmester és az udvarmester számadási utasítása: XVI. századi uradalmi utasítások i. m. I. köt. 91–106. Utasítás az ellenőrnek: uo. II. köt. 600–604.*

²³ Korábban e birtokok az ecsedi Báthori, a Várdai és legnagyobb részben a Losonci család tulajdonában voltak. Az 1552-ben felkoncolt Losonci István temesvári főkapitánnyal a család fiágon kihalt, az uradalom időlegesen került kamarai kezelésbe, majd az 1580-as években a főkapitány lánya, Anna házassága révén Forgách Zsigmond szerezte meg. A birtok története rávilágít a végvárvonaltól távolabb eső kamarai birtokok sorsára, amelyeket rövid időn belül ismét magán kézre adtak, zálog vagy ún. „vegyes” adomány útján (a megadományozott nemcsak érdemeiért, hanem egy jelentős pénzügyösszeg befizetéséért kapta meg a birtokot): *Kenyeres I.: Uradalmak és végvárak i. m. 94–102.*

A vár és tartozékai amúgy is csak rövid ideig maradtak királyi kézen, János Zsigmond csapatai rövid időn belül visszafoglalták, és a vár, valamint uradalma a török háborúk végéig többnyire Erdélyhez tartozott.²⁴ A vár tartozékai között írtak össze – volt Drágfi birtokként, Aknasugatag központtal – tíz Máramaros megyei falut, amelyeket ekkor Kővárhoz, később a szatmári várhoz számítottak. A többi, 1566-ban összeírt kincstári birtok viszont a szatmári váruradalomhoz került. Az uradalomhoz rendelt javak első teljes összeírása 1569-ből származik, amely szerint ekkor a várhoz 186 település tartozott.²⁵

Ahogy 1566-ban, 1569-ben is Szatmár és Németi mezővárosokban a polgárokat név szerint írták össze, és felsorolták a közösségre kirótt, a korábbi kiváltságlevelek alapján rögzített kötelezettségeket. Eszerint a két város polgárai minden földesúri járadékot egy összegben róhattak le és a gabona-, valamint a bortermés után szedett egyházi tizedet a polgárok megválthatták, a beszedett összeg negyede a városok prédikátorainak maradt, a többit az udvarbíró a vár számára használta fel. E középkorra visszanyúló szokásokat és rendszert a felépülő vár, a háborúk miatt elhagyott javak és a reformáció során elhagyott kolostorok vagyona körül kialakult viták bolygatták meg. Az összeírás során, tehát a megszűnt szatmári ferences és németi domonkos kolostor javait (rétek, kertek, malmok, szőlők), valamint a két plébániatemplom ugyancsak megszüntetett oltárigazgatóságának birtokait is számba vették, és a vár számára foglalták le a polgárok nem kis sérelmére. E javak többségét a későbbiekben a vár tisztjei vagy éppen a főkapitány használta.

Az 1569-ben készült összeírás szerint az uradalom legnagyobb részét a Drágfiak egykori bükkaljai uradalma alkotta, mintegy félszáz településsel. Az erdői uradalomhoz osztották be a Drágfiak több más birtokát: Sárköz, (Mező-)vári (Bereg megye), Domahida, Szamosbecs, Porcshalma, Ökörítő stb. településeket is. Ugyancsak a proveniencia elvét követve Erdődhöz osztották be a Drágfiak kezén lévő, Közép-Szolnokban fekvő Király-Darócot és a körülötte bírt négy falut, valamint a Biharban bírt 33 egész- vagy résztelepülést. Így „Erdőd és tartozékai” címen összesen 92 település, rész- és egészbirtok szerepelt. Az uradalomhoz tartoztak még a meggyesaljai uradalom somlyói Báthoriaknak jutott részei, Szinerváraljával és az Avassággal, összesen 20 településsel. Ugyancsak ide csatolták Nagybánya és Felsőbánya városokat a hozzájuk tartozó 14 településsel, valamint a (Szilágy-)csehi uradalom 40 települését, amelyek egykor ugyancsak Drágfi birtokok voltak.

Végül az erdélyi püspök Tasnád körüli uradalmából, a királyi ellenőrzés alatt maradt Tasnád mezőváros és három falu (Csög, Kraszna-Cégény és Kis-Nagyfalu) tartozott még a Szatmári uradalomhoz. A várhoz rendelték az uradalom jövedelmei mellett Szatmár megye három járásának, valamint egész Ugocsa és Közép-Szolnok megyék tizenkétnapos ingyenmunkáját,²⁶ továbbá az e vármegyék területén szedett dézsmajövedelmek nagyobb részét, Szatmár vármegye hadi adóját (dika), a nagykárolyi, a szatmári, valamint a nagyszöllősi harmincadok jövedelmét, sőt időnként a vár jövedelmeit a Szepesi kamara szubvenciójával is megtoldották, hogy fedezni lehessen a várra fordított költségeket.²⁷

---

²⁴ *Szentgyörgyi Mária*: Kővár vidékének társadalma. Budapest 1972. 16–19. Viczmándi Tamás kővári udvarbíró részére, 1566 júniusában kiadott utasítás kiadott szövege: XVI. századi uradalmi utasítások i. m. I. köt. 329–344.

²⁵ MNL OL E 156 (Urbáriumok és összeírások), Fasc. 46. no. 80. Feldolgozása *Prodan, D.*: Iobăgia în Transilvania i. m. 195–556. Kiadása: Izvoare de antroponimie și demografie istorică. Conscripțiile cetății Sătmăr din 1569–1570. Ed. Marius Diaconescu. Cluj-Napoca 2012. 1–215.

²⁶ 1567. évi XVII. törvénycikk szerint Szatmárhoz még csak Szatmár három járása és Közép-Szolnok tartozott, Szatmár negyedik, nyíri járása az ecsedi várhoz szolgált (25. és 26. §). Ugocsa ingyenmunkáját ekkor a Munkácsi várhoz rendelték (24. §). Az 1569. évi XIX. törvénycikk, 1. §. szerint Szatmárhoz rendelték Ugocsát is, Szatmár három járása és egész Közép-Szolnok mellett. A 2. §. szerint Ecsedhez tartozott Szatmár negyedik járása és Szabolcs két járása. Ezer év törvényei <https://1000ev.hu/> letöltés 2017. okt. 19.

²⁷ *Kenyeres István*: A végvárak uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a 16. században. Századok. 135. (2001) 6. sz. 1349–1412. A szatmári uradalom bevételeire uo. 1393. skk.

A szatmári várhoz tartozó hatalmas uradalom alig egy évvel később a speyeri egyezmény következtében kétharmadára csökkent: a Közép-Szolnokban, a Máramarosban és a Biharban fekvő birtokok erdélyi ellenőrzés alá kerültek és amikor időlegesen vissza kerültek királyi kézre, akkor sem osztották be ismét a Szatmári várhoz. De az uradalom falvainak száma csökkent a távolabb fekvő vagy az uradalom peremén található birtokok eladományozása és elzálogosítások révén is. Egy 1583-ban készült összeírás szerint (Mező-)várit, Sárközt, Porcsalmát és az ököritői részeket ecsedi Báthori Miklós kapta zálogba vagy donációba. Ilosva birtokrészét Károlyi Mihály kapta zálogba, a tíz Máramaros megyei településből ötöt Byas Mihály, a másik ötöt Prépostváry Bálint zálogosított el. Prépostváry Bálint egyébként a vár más, Szatmár megyei tartozékait is megkapta zálog fejében, köztük Szamosbecset, Csegöldöt és egyéb részbirtokokat. Személyében a katonai karriert befutó és ennek révén a megyében birtokot szerző új nemesség képviselőjét láthatjuk. Fia bárói rangot nyert (1589), a család Bélteken is részbirtokot szerzett, itt alakította ki rezidenciáját és temetkezőhelyét. A váruradalom egyes helységeit az uradalom tisztviselői és éppenséggel a főkapitányok is elnyerték – akár véglegesen, akár csak haszonélvezetre, az elmaradt fizetések fejében. Zeleméri Miklós udvarbíró Kishodost kapta meg adományba, Szatmári Miklós pedig Alsó- és Felsőszoport zálogképpen, a főkapitányok egyes uradalmi majorságok jövedelmét élvezték. Így Teufenbach főkapitány például szatmári szolgálata idején, 1570 és 1579 között a vár közelében fekvő Piros Berek nevű lankát használta, más uradalmi majorságok, szőlők és kaszálók mellett. 1585-ben Báthori Istvánnal megkötött egyezmény alapján tovább csökkent az uradalom területe: Szatmár és Németi fejében Nagybányát át kellett engedni az erdélyi fejedelemnek és lengyel királynak. A város és a bányaművelés ettől kezdve erdélyi kézre került, rövid megszakításokkal egészen 1660-ig, de a két bányaváros körüli falvak továbbra is a szatmári várhoz tartoztak.

A fogyatkozások ellenére a szatmári vár uradalma továbbra is jelentős méretű maradt. Az 1580-as évek második felétől az uradalom falvainak száma 90 körül stabilizálódott, és kialakult az a törzs-része, amelyet nem idegenítettek el.²⁸ A megye csaknem fele tartozott tehát a váruradalomhoz, de a dézsma és az ingyenmunka miatt a vár tágabb körben is meghatározta a megye életét. Az uradalom megszervezésével megjelent a megyében a kincstár, mint birtokos és azonnal túlsúlyba is került. Ennek óhatatlanul voltak társadalmi következményei, amit csak erősített a korábbi nagybirtokos családok kiszorulása a megyéből. A Drágfiak kihaltak, a somlyói Báthoriak Erdélybe kerültek, a Perényiek más megyékben tartották rezidenciájukat, és egyben ott töltötték be tisztségeket.

A folyamat Báthori István országbíró 1605-ben bekövetkezett halálával teljesedett ki, vele az ecsedi Báthori ág, a megye utolsó középkori eredetű arisztokrata családja is kihalt. A felső vezetőrétegben tapasztalható üresedés a vár mindenkori főkapitányának és az uradalom főtisztviselőinek – udvarbíró, élésmester, ellenőr – amúgy is meghatározó szerepét növelte. A megye és a kisebb birtokos családok kevésbé tudták érdekeiket védeni a vár által megtestesített állami, katonai és gazdasági hatalommal szemben. A városok és a nemesi szabadságok – főleg adózás terén történt – megsértése sorozatos tárgya a megye és a városok panaszainak a terhes és túlzottan igénybe vett ingyenmunka, a szállítás, a posta kötelezettségek felrovása mellett. A vármegyei nemesség érdekérvényesítő képességét az is csökkentette, hogy a felemelkedést elősegítő egyetlen utat a katonai szolgálat jelentette, amellyel gyakran éltek is. Így minden sérelem ellenére a vár által nyújtott biztonság a megye megmaradt nemességének a gyarapodását és a felemelkedését is szolgálta.

---

²⁸ A Károlyi család oklevéltárában, 1592-es évszámmal rövidítve közzétett urbárium David Prodan véleménye szerint legkésőbb 1578 körül keletkezhetett: A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. III. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. Budapest 1885. 500–554. A keltezés helyesbítésére *Prodan, D.*: Iobăgia în Transilvania i. m. 260. 1. számú jegyzet. A pontosítás elfogadható, az uradalom 16. század végi állapotára, azaz a jelentősebb változások hiányára a későbbi urbáriumok adataiból következtethetünk.

Változások a 17. század folyamán

Sajnos, a 17. századra nélkülözzük az áttekintést lehetővé tevő források (például az adójegyzékek) feldolgozását. Nem mintha nem születtek volna e korban is portális- vagy más típusú összeírások, de fennmaradásuk esetleges, a kutatás pedig a megmaradt számbavételével és feldolgozásával mindmáig adós. Az alábbiakban ezért az eddigieknél is vázlatosabb áttekintés következik a megye birtokviszonyaiban a 17. század folyamán bekövetkezett változásokról.

A szatmári vár a század első felében többször került az erdélyi fejedelmek fennhatósága alá. 1604-től 1606 végéig Bocskai kezén volt, birtoklását a bécsi béke (1606) ismerte el. Bethlen Gábor 1619-ben foglalta el Szatmár várát, és a nikolsburgi béke (1622. január 22.) értelmében 1630 elejéig az erdélyi fejedelem birtoka lett. Harmadjára 1645-ben került Szatmár erdélyi kézre, ekkor I. Rákóczi György foglalta el, és a linzi béke (1645) értelmében meg is tarthatta. Szatmár egészen 1660-ig maradt az erdélyiek kezén, amikor II. Rákóczi György halála után ismét királyi kézre került. A váruradalom a fennhatóság többszöri változása miatt lecsökkent, az 1626-ban felvett urbárium szerint 47, az 1634-es szerint 46, 1642-ben 52 település tartozott a várhoz.²⁹ Ezek a települések tulajdonképpen az 1566-ban megszervezett uradalom törzsterületét jelentik: a Drágfiak egykori bükkaljai uradalmából 20–25 település tartozott ide Erdőd és Erdőszáda központtal, azon kívül a tíz avassági falu a régi megyesaljai uradalomból, valamint a bányavidéknek nevezett, Nagybánya és Felsőbánya körül fekvő települések. A szatmári váruradalom részét képezte a Királydaróc körül fekvő uradalom hét–nyolc faluval, valamint természetesen Szatmár és Németi. A sorozatos összeírások azt mutatják, hogy az uradalom településeinek száma egy-két faluval nőtt vagy csökkent a zálogosítások és az adományok miatt. A vár ellátását a lecsökkent uradalom nem veszélyeztette, a megmaradt részeken több és hatékonyabban kihasznált majorság létesült, és a földesúri terményjáradékokkal szemben amúgy is a pénzjövendelmek kaptak egyre nagyobb szerepet.

A vármegye másik nagy uradalmának, az ecsedinek sorsában nagy változást hozott a 17. század eleje. Az ősi birtokos család, az ecsedi Báthoriak kihaltak fiágon 1605-ben, Báthori István országbíró elhunytakor. Az uradalom ekkor a somlyói ágra, Báthori Gábor fejedelemre szállt. Az ő halálakor, 1613-ban a várra és a Báthoriak fiági örökségére a kincstár tette rá a kezét, de egy évtized múlva, 1624-ben Bethlen Gábor kapta meg királyi adományban.

Tőle a Bethlen család másik ága örökölte, de kihaltuk után ismét a kincstárra szállt. 1647-ben végül I. Rákóczi György kapta meg ugyancsak királyi adományba. Tőle szállt fiára, II. Rákóczi Györgyre, majd unokájára I. Rákóczi Ferencre és végül II. Rákóczi Ferencre. Közben, az uradalmat Báthori Zsófia is megkapta zálogba, 1671-től, haláláig, 1680-ig, fiától I. Rákóczi Ferentől a Wesselényi összeesküvésben való részvételért kifizetett váltságdíj fejében. Az uradalom központjában a család rezidenciájául szolgált a láptól övezett, jól védett helyen emelt Ecsedi vár, amelyet gazdái folyamatosan erősítettek és karbantartottak. A végvárak közé számított, bár magánkézen volt, így helyőrségét is a földesúr biztosította a hajdúk alkalmazásával – csak a Wesselényi összeesküvés után, az 1670-es évektől szállta meg a királyi katonaság. Az uradalomhoz 1614-ben 15 rész és egészbirtok tartozott.³⁰ I. Rákóczi György idején az uradalomhoz számították ezeken kívül még Szabolcsból Nyíregyházát és a hozzá tartozó falvakat, valamint Misztótfalut és Nagybánya környékéről még néhány más falut, így az uradalomhoz

---

²⁹ MNL OL E 156 (Urbáriumok és összeírások), Fasc. 46. no. 87. (1626); uo. Fasc. 47. no. 1. (1634); uo. Fasc. 47. no. 3. (1642). Az uradalom gazdálkodására: *Borbás Emese: A szatmári vár 17. század eleji gazdálkodása a provisorii missilisek alapján.* In: *Végvár és ellátás.* Szerk. Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás. Eger 2001. *Studia Agriensia* 22. 221–234.

³⁰ Urbáriumok. XVI–XVII. század i. m. 803–816.

---

tartozó rész- és egészbirtokok csaknem elérték a 40-et.³¹ A Nagybánya környéki birtokok csak időlegesen számítottak Ecsedhez, a század második felében már nem szerepeltek az uradalom összeírásaiban: ebben a periódusban körülbelül 30 rész és egész birtok tartozott Ecsedhez.³²

A Szatmári várhoz tartozó települések száma a Rákócziak idején nem változott lényegesen (az 1648-as összeírás szóról szóra ismétli a 1642-est, azzal az eltéréssel, hogy három falut Királydaróc környékén elzálogosítottak), viszont az 1650-es években a Nagybánya körüli falvakat nem a várhoz, hanem a nagybányai kamarához számították.³³ Miután Szatmár ismét királyi kézre került, a váruradalmat és a kincstár jogait is igyekeztek helyreállítani. 1664-ben összeírták mindazokat a birtokokat, amelyeket a vár tulajdonképpen birtokolt, de azokat is, amelyek egykor a várhoz tartoztak, de idegen kézre kerültek.³⁴ A több mint százra rúgó egész- és részbirtokból ekkor csak körülbelül 45 volt a vár tényleges birtokában. Az uradalom egykori hatalmas méretét nem állították helyre, bizonyára már nem lett volna célszerű. 1674-ben 29 helység szerepel a várhoz rendelt birtokként,³⁵ a század első feléhez viszonyítva hiányoznak a királydaróci uradalom és az Avasság falvai (részben zálogban magánkézen voltak, részben más kincstári uradalmakhoz rendelték azokat). Megfigyelhető, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően nem rendeltek már automatikusan a várhoz minden kincstári birtokot, így a kuruc mozgalomban résztvevők elkobzott javait külön kezelték. A vár uradalma 1690-ben is 29 helységet számlált,³⁶ és ez a méret lényegében a Rákóczi-szabadságharcig változatlan maradt.

A volt meggyesaljai uradalom területén az ecsedi Báthori javak Báthori Kata révén fiára, Lónyai Zsigmondra szálltak. Ő emelte 1630 körül tetszetős, reprezentatív rezidenciának szánt, reneszánsz stílusú kastélyát az itt álló régi udvarház helyén.³⁷ A kastély körüli Lónyai birtok, még ha a régi aranyosmeggyesi uradalom töredéke is volt, még mindig jelentősnek számított. Lónyai Zsigmond 1653-ban fiú utód nélkül hunyt el, így itteni vagyona három leánya és az özvegye, nagymihályi Bánffy Erzsébet (utóbb Rákóczi Lászlóné) között oszlott meg.

Az osztály alapja Lónyai Zsigmond többször módosított, végleges formájában 1652. március 5-én kiadott végrendelete volt. Eszerint a részben szerzett, részben anyai örökség gyanánt bírt aranyosmeggyesi részbirtokait és kastélyát egyenlő arányban két leányára, Zsuzsannára, ifj. Bocskai Istvánnéra és Annára, Wesselényi Istvánnéra hagyta, a harmadik leányt, Margitot, gróf Csáky Istvánnét, más birtokokkal elégítették ki. Bocskai Istvánné, Lónyai Zsuzsanna 1656-ban bekövetkezett halálakor a két nővér, Anna és Margit egyenlően osztották el egymás között apai örökségüket, így Annára (immár özv. Wesselényi Istvánnéra) a kastély és a hozzátartozó uradalom háromnegyede maradt, a negyedik negyed Margit, Csáky Istvánné birtokába került. Ekkortól az özvegy Lónyai Anna Aranyosmeggyesen lakott a neki jutott kastélyrészében, itt ismerkedett meg későbbi férjével, Kemény Jánossal, akivel 1657-től jegyben járt, de a jól ismert körülmények miatt csak 1659-ben esküdtek meg. A később fejedelemmé választott Kemény többször időzött Aranyosmeggyesen, és 1662-ben bekövetkezett halálaután ingóságait itt leltározták fel. A Wesselényi összeesküvésbe keveredett özvegy fejedelemszony javait elkobozták, majd rövid időre visszaadták, de 1690 után ismét visszaszállt a fiskusra.

---

³¹ A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. IV. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. Budapest 1887. 282–346.

³² 1672: 30 helység a nagybánya környékiek nélkül: MNL OL E 156 (Urbáriumok és összeírások). Fasc. 13. No. 15; 1700-ban ugyancsak harminc helység uo. Fasc. 13. no. 24/b. és 25.

³³ Uo. Fasc. 47. no. 4. (1644-ről 1648-ra helyesbített évszámmal). 1655-ből egy jegyzék a várhoz tartozó településekről: Uo. Fasc. 47. no. 7.

³⁴ Uo. Fasc. 113. no. 16/a. Egy csaknem azonos összeírás ugyancsak 1664-ből: uo. Fasc. 47. no. 10.

³⁵ Uo. Fasc. 47. no. 13.

³⁶ Uo. Fasc. 47. no. 17.

³⁷ A kastély és az uradalom történetére a korábbi irodalommal *Szőcs Péter Levente: Az aranyosmeggyesi kastély története és kutatása*. In: *Kastélyok évszázadai. évszázadok kastélyai*. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére. Szerk. Feldi István és Somorjay Selysette. Budapest 2008. 131–144.

A kisebb birtokkal rendelkező, de a megyében tősgyökeres nemes családok számára jelentős fordulatot hozott ez az időszak.³⁸ A rozsályi Kunoknak magvaszakadt, mert 1659-ben rozsályi Kun István, a megye főispánja fiú utód nélkül hunyt el. Az uradalom a leányág révén örökös Maróthy, Barkóczy és Sennyey család kezére került. A Prépostváryak is hasonló sorsra jutottak: a család utolsó férfi tagja, Prépostváry Zsigmond 1645-ben hunyt el. A megyében harmadik generáció óta jelen levő család jelentősnek mondható birtokokat szerzett: a Szamos mentén fekvő birtokok mellett megkapták Krasznabéltek, Dobra és Dara részeit, valamint Karasznasándorfalut és Szokondot. A család rezidenciája és temetkezőhelye Bélteken volt. A királyi birtokok elzálogosítása, illetve a különböző szolgálatok fejében a 17. század folyamán más megyei családok is szereztek részirtokokat, köztük a legjelentősebb a Károlyiak szerzeménye volt Erdőszádán és Erdődön. Az aranyosmeggyesi örökség révén tett szert a megyében jelentősebb birtokra Csáky István a már korábban tulajdonolt kisebb birtokrészei mellett. A megyesaljai örökséghez Csáky István, 1660 után, az Avasságban további helységeket szerzett. Ugyancsak 1660 után, Serédy Gáspár Darát és Sárközt, valamint a Telekiek az erdőszádai uradalomhoz, illetve a Kővár-vidékhez tartozó egyes falvakat nyerték el (Pribékfalva, Nagynyíres, Nagysomkút, Pusztafentős). A Károlyiak is bővítették szerzeményeiket: újabb adományt nyertek Erdődön, zálogban megszerezték Mezőteremet és a Rákócziaktól Nagymajtényt.

A 18. század elején a megye legjelentősebb magánbirtokosa Ecsed révén II. Rákóczi Ferenc és nővére, Aspremont-Rákóczi Julianna lett, de ecsedi részeit mindketten zálogba adták Bánffy György erdélyi gubernátornak. Így továbbra se kötődött a megyéhez országos rangú birtokos család, viszont érezhetően megerősödött a 18. század elejére a megyei nemesség előkelőbb része, élükön a főnemesi címmel rendelkező báró Károlyi Sándorral és gróf Csáky Istvánnal. Az országos karriert és vagyongyarapodást számukra a török elleni háborúk és a rendi küzdelmek lezárulta utáni új korszak hozta el.

---

³⁸ Lásd minderre *Gorzó B.*: Szatmár vármegye nemes családai i. m. 574–576.